

Η σημασία της γλώσσας, του ρυθμού και του ιδιώματος στη λογοτεχνία του Σωτήρη Δημητρίου, με αφορμή του «Ουρανός απ' άλλους τόπους»

Ορφανές λέξεις

ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

Στο βιβλίο του με τα πνευματικά του απομνημονεύματα και τις οφειλές του στην παγκόσμια λογοτεχνική κληρονομιά ο Νίκος Καζαντζάκης, που σημαίνοντα τίτλο «Αναφορά στον Γκρέκο», αφηγείται, όχι χωρίς κρυφή ειρωνεία, πως, όταν ξεκίνησαν νέοι λογοτέχνες, μαζί με τον Αγγελό Σικελιανό, να επισκεφτούν οδοπόροι το Άγιον Όρος, έφτασαν κάποτε, άνοιξη, σε ένα οργιώδες τοπίο, μια πλαγιά, όπου κιλιάδες χαμολούλουδα δημιουργούσαν μια χρομακιά συμφωνία. Ο Σικελιανός, αφηγείται ο Καζαντζάκης, έσκυψε και έκοψε μέσα από τα αναρίθμητα λουλουδάκια της πλαγιάς ένα πανέμορφο, μικρό ανθάκι και ρώτησε τον Καζαντζάκη αν γνώριζε το όνομά του. Εκείνος εξέφρασε την άγνοιά του. Ο Σικελιανός, κρατώντας πάντα το ανθάκι, άρχισε να ρωτά τους ορεσίβιους κατοίκους, ποιμένες, αγρότες, πρματευτάδες και γυναίκες που, ζαλωμένες με κλαδιά για τον φούφο, διασταυρώνονταν στην πορεία τους. Όλοι αγνούσαν το όνομα του χαμολούλουδου. Μόνο μια κυρούλα τους είπε «αυτά τα πράγματα τα ζέρουν οι γριές» και ανέφερε το όνομα μιας εκατοντάχρονης γριούλας που κατοικούσε σε ένα ορεινό χωριό. Ο Σικελιανός κίνησε να βρει τη γυναίκα αυτή που αναζητούσε. Όταν, αφηγείται πάντα ο Καζαντζάκης, φτάσανε στο χωριό και άπιασαν να τους πληροφορήσουν πού ήταν η κατοίκια της γριούλας, οι κοριτσάτσες στο πηγάδι που έπαιρναν νερό τους είπαν ότι η γριούλα είχε πεθάνει πριν από δύο εβδομάδες. Τότε ο Σικελιανός, απελπισμένος, αναφώνησε: «Θέέ μου, κάθηκε μια λέξη!».

Όταν, πριν από μισό αιώνα, οργανώθηκε στην Αθήνα ένα συνέδριο για το Διάστημα, την εποχή που κάθε λίγο ένα διαστημολόγιο, αμερικανικό ή σοβιετικό, περιφερόταν στο Διάστημα και είχαν γίνει οι πρώτες ανθρώπινες κατακτήσεις της Σελήνης, μαζί με τον Φον Μπράουν, τον μεγάλο φυσικό, είχαν μετασείσει ως τιμώμενα πρόσωπα και δύο αστροναύτες, ένας Αμερικανός και ένας Ρώσος. Στην πρεζ κόνφερανς των δύο αστροναυτών στο Χίλτον, έλληνας δημοσιογράφος έθεσε την ερώτηση: «Τι είδατε από εκεί ψηλά». Οι δύο ταξιδιώτες του Διαστήματος κοιτάχτηκαν, γέλασαν και μέσω των διερμηνέων τους απάντησαν: «Δεν έχουμε λέξεις του ανθρώπινου παγκόσμιου πολιτισμού για να σας ονομάσουμε αυτό που είδαμε. Μόνο μεταξί μας μπορεί να συμφωνήσουμε με ποιον ήχο για να συνηνομούμαστε θα δημιουργούσαμε λέξεις».

Αυτά τα δύο πολιτμια ανέκδοτα ήρθαν στον νου μου όταν διάβασα το

Κώστας Μπαλάφας, Παζάρι στα Γιάννενα το 1957

νέο μυθιστόρημα του Σωτήρη Δημητρίου «Ουρανός απ' άλλους τόπους» (εκδόσεις Πατάκη, 2021). Δεν είναι η πρώτη φορά που καταπιάνομαι με ένα σημαντικό κείμενο του ηπειρωτή συγγραφέα. Δεν διεκδικώ επαγγελματικά την ιδιότητα του λογοτεχνικού κριτικού. Αρκεί άλλα πεδία γνώσης προσπαθώ να μελετώ. Αλλά ο Δημητρίου, πάνω από όλα, για μένα τουλάχιστον, είναι συγγραφέας γλώσσας, όπως είναι ο Ομηρός και ο Παπαδιαμάντης. Γελώ συχνά πικρά με κάποιους σύγχρονους λογοτέχνες που μετέγραψαν τα διηγήματά του Παπαδιαμάντη στη δημοτική. Δεν γελώ, βέβαια, για τις απαντήσεις, συχνά σεβαστικές, μεταφορικές στη σημερινή μας διάλεκτο των ημερικών επών. Όσοι μπορούν να χαρούν την «Οδύσεια» στη γλώσσα του Ομήρου αντιλαμβάνονται τι εννοώ. Μεταφράζουμε, συνήθως, το «νόστιμον ήμαρ» ως «μέρα επιστροφής στην πατρίδα». Αλλά πώς θα μπορούσες να φτάσεις στη «γεύση» της λέξης, αν αντιληφθείς πώς έφτασε σε μας η λέξη «νόστιμος», «νοστήμιος», ως γεύση και πώς θα αποφύγει να συγκινηθεί ο ξενιτεμένος που ανακαλεί στη μνήμη του την πατρίδα μέσω της γεύσης των φαγητών της μητέρας του και των προϊόντων της γενέθλιας γης του!

Ανάλογα συναισθήματα μου προκάλεσε το μυθιστόρημα του Δημητρίου. Είμαι Ρομηλιώτης και εύκολα, λόγω του ότι μεγάλωσα σε Λαμία, Δομοκό, Αταλάνη, Υπάτη, μπορώ να επικοινωνώ με τα τοπικά ιδιώματα της γενέθλιας γης μου. Όταν, μάλιστα, επισκέφτηκα τους τόπους όπου έπαιζε, περιπάτησα, πήγα σχολείο, συνόδεψα συγγενείς στον μύλο, στο λιοτριβί, στον θέρο, στο όργωμα, στο ψάρεμα, στο πατητήρι, αναθύηκαν, ύστερα από 60 χρόνια απουσίας, ξεχασμένες

μέσα στους αστικούς ήχους λέξεις, φράσεις, παροιμίες, βρισιές, κατάρες, ευχές και αποχαριετισμοί. Εχω πολλές φορές αφηγηθεί πως, όταν βρέθηκα στη γενέθλια πόλη μου πριν από μερικά χρόνια, στο ξενοδοχείο όπου κατέλυα, στο πρωινό, με πλσίασε ένας ντόπιος να με ρωτήσει τι ώρα είναι και ύστερα από τόσα χρόνια άκουσα τον εαυτό μου αυθύορμητα να απαντά «Γράμς!».

Αλλά, αγαπητοί αναγνώστες, για τον ντόπιο κάτοικο αυτό το λεξιλόγιο και, κυρίως, αυτός ο προφορικός ρυθμός του λόγου είναι και αυτονόητα και αυθεντικά. Ως φιλόλογος, έχοντας εθιστεί σε χούγια των εργαλείων μου, όταν στις πρώτες σελίδες του έργου του Δημητρίου βρέθηκα με άγνωστες σε μένα λέξεις του ηπειρωτικού ιδιώματος, από συνήθεια γύρισα στις πρώτες σελίδες να ανατρέξω σε γλωσσάρι που συνοδεύει κατά κανόνα κείμενα με γλωσσικά άγνωστα στον κείμενο αναγνώστη δηλωθέντα. Το μυθιστόρημα του Δημητρίου δεν μου έκανε αυτή τη χάρη. Υποπτεύομαι πως και ο εκδότης και κυρίως ο επιμελητής (Ελένη Κεχαγιόγλου) και ο διορθωτής (Δέσποινα Ζηλφίδου) θα αναζήτησαν μια βοήθεια, αν μάλιστα, για αυτονόητους λόγους, ίσως δεν κατάγονται από την Ηπειρο και ίδιος από συγκεκριμένη περιοχή, κοντά στα αλβανικά σύνορα. Κέντρο η Μουργκάνα, αναφορά η Ηγουμενίτσα, η Παραμυθιά και το Φιλιάτι. Το κείμενο δεν περιέχει στο τέλος γλωσσάρι. Και δεν υποθέτω πως συγγραφέας και εκδότης στοχεύουν σε ένα περιορισμένο κοινό της μικρής περιοχής, όπου λαλείται (δεν γράφεται) το συγκεκριμένο ιδίωμα. Εξάλλου είμαι σίγουρος πως όσες, κυρίως γυναίκες μεγάλης ηλικίας, ομιλούν ακόμη αυτό το ιδίωμα, δεν διαβάζουν ασφαώς, και μάλιστα μυθιστορήματα. Αλλά και οι άντρες που πιθανόν πήγαν στρατιώτες και

έπιασαν εφημερίδα στα χέρια τους, πάλι δεν έχουν γραπτή πρόσβαση στη γλώσσα που ομιλείται, αφού σπάνια οι τοπικές εφημερίδες γράφουν στο ιδίωμα. Άρα, για ποιους έγραψε αυτό το βιβλίο ο Δημητρίου; Οι σίγουρα για να μας παιδέψει. Οι σίγουρα για να μας αποκλείσει από μια κοινωνία και μια επικοινωνία που μας αφορούν.

Εδώ σταθμίζω για να κάνω ένα ιντερμέδιο πικρής αλήθειας. Στην αρχαία κλασική Αθήνα ένας Αθηναίος άκουσε, όσο ζούσε, τον Ηρόδοτο να διαβάζει στην Ολυμπία και στα Παναθήναια την «Ιστορία» του στην ιωνική διάλεκτο, άκουσε τους ραψωδούς της Ανατολής που, καλεσμένοι στα επίσημα δείπνα, απήγγελλαν την «Ιλιάδα» και την «Οδύσεια», άκουσε στο θέατρο Διοχάλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη που έγραφαν και τραγουδούσαν τα χορικά στη δωρική διάλεκτο, ακόμη και μέσα στην πολιορκημένη από τους Δωριείς Σπαρτιάτες Αθήνα στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Και, βέβαια, στις μεγάλες γιορτές Χοροί τραγουδούσαν το ξένο στην αττική διάλεκτο ιδίωμα του Πινδάρου. Ο Δάντης έγινε τόσο αγαπητός σε ένα γλωσσικό, ιδιωματικό τοπίο, ενώ έγραφε στο ιδίωμα μιας μικρής περιοχής, έτσι ώστε να καταστεί το αριστούργημά του («Παράδεισος» - «Κόλαση» - «Καθατήριο») η ιταλική κοινή ως σήμερα.

Ευχαριστώ πολλούς λόγους να θαυ-

Σωτήρη Δημητρίου ΟΥΡΑΝΟΣ ΑΠ' ΑΛΛΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ

Εκδ. Πατάκη, 2021, σελ. 584 Τμήμ 22,20 ευρώ

μάζουμε και να ανατρέξουμε στη σοφία του Κοραΐ, αλλά δυστυχώς είναι ο άνθρωπος που κατέστρεψε και σκωφάνησε τα γλωσσικά ιδιώματα που μιλούσαν οι Έλληνες από την ομηρική περίοδο ως το 1830! Συχνά προσπαθώ να σκηνοθετώ μια συζήτηση του Καποδίστρια με τον Γκούρα, τον Κολοκοτρώνη, τον Μαυρομικχάλη και την Μπουμπουλίνα. Ο Δημητρίου κατορθώνει κάτι σπάνιο, γράφει μυθιστόρημα χωρίς κεντρικό ήρωα ή ήρωες. Ηρώες του είναι οι καθημερινοί άνθρωποι της Ηπείρου από το 1940 ως χθες. Αν κάποιος ρέκτες λεξικογράφος θελήσει να καταπιαστεί, θα μας εφοδιάσει με ένα λεξικό των ανθρώπων που διατρέχουν το ιστόρημα του Δημητρίου. Εκατοντάδες γυναίκες, εκατοντάδες άντρες, παιδιά, αγρότες, ποιμένες, πρματευτάδες, ιερείς, προδότες, περήφανοι, ορφανοί και καλύτεκοι μέσα στο τοπίο του μόχθου τους, στον περιβολάκι τους, στον ξιλόφουρο, στα ζωντανά τους.

Προσοχή! Το έργο του Δημητρίου δεν είναι λαογραφικό, έτσι κι αν θα μπορούσε να αντληθεί από αυτό μια λαογραφική μελέτη για τα ήθη, τα ήθη, τα επαγγέλματα, τις συντηκίες, τα υλικά, τις μεθόδους της λαϊκής δημιουργίας. Ακόμη και η αισχυλική «ρέσεται» έχει γίνει και γλωσσικό και θεολογικό και λαογραφικό αντικείμενο έρευνας. Ο Δημητρίου καταγράφει μέσα σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό τοπίο συνήθειες, έργα και συμπεριφορές ανθρώπων που πασιχίζον να επιβιώσουν να διαβάζει στην Ολυμπία και στα Παναθήναια την «Ιστορία» του στην ιωνική διάλεκτο, άκουσε τους ραψωδούς της Ανατολής που, καλεσμένοι στα επίσημα δείπνα, απήγγελλαν την «Ιλιάδα» και την «Οδύσεια», άκουσε στο θέατρο Διοχάλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη που έγραφαν και τραγουδούσαν τα χορικά στη δωρική διάλεκτο, ακόμη και μέσα στην πολιορκημένη από τους Δωριείς Σπαρτιάτες Αθήνα στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Και, βέβαια, στις μεγάλες γιορτές Χοροί τραγουδούσαν το ξένο στην αττική διάλεκτο ιδίωμα του Πινδάρου. Ο Δάντης έγινε τόσο αγαπητός σε ένα γλωσσικό, ιδιωματικό τοπίο, ενώ έγραφε στο ιδίωμα μιας μικρής περιοχής, έτσι ώστε να καταστεί το αριστούργημά του («Παράδεισος» - «Κόλαση» - «Καθατήριο») η ιταλική κοινή ως σήμερα.

Διάβασα με κόπο γόνιμο το βιβλίο του Δημητρίου. Και ευγνωμονώ τον συγγραφέα που δεν το συνόδεψε με επεξηγηματικό γλωσσάρι. Ακόμη και όταν βρέθηκα αμήχανος απέναντι σε μια λέξη που σήμαινε πράγμα, πράξη, ήθος, ιδέα, δεν ήταν μόνο τα συμφοραζόμενα που με παρηγορούσαν, δείχνοντας τον δρόμο για την κατανόηση. Ήταν κάποια άλλα αισθησια που με οδηγούσε σε ένα βουβό κλίμα αντίθετης αμχανίας από τον Σικελιανό. Εκείνος θρηνούσε που είχε ένα λουλούδι του οποίου αγνούσε το όνομα, εγώ θρηνούσα που είχα μια λέξη για την οποία δεν γνώριζα το πράγμα ή την πράξη που ονομάζε.

Το έχει ήδη σφηνώσει στη συνειδησή μας ο Σεφέρης στον «Βασίλι της Ασίνης». Πίσω από τη λέξη «Ασίνη» το κενό. Ο Δημητρίου έγραψε ένα εξαιρετικό δραματικό κείμενο για να ημνημοίσει τον χαμένο Έλληνα της Μέσης Ελλάδας και να θρηνήσει τις ορφανές λέξεις του.